

IZGUBLJENI VRT

Pojedine rečenice iz knjige *Tužni tropi* odmah su postale legendarne i prepoznatljive. Najpre uvodna rečenica, zapanjujuća za jednu antropološku knjigu o putovanjima po Amazoniji: „Mrzim putovanja i istraživače“ (*Je hais les voyages et les explorateurs*). Kao i završna – neman od rečenice – klauza na kitnjastu klauzu, barokni *sforzando* koji podrhtava da bi na kraju predahnuo u slici, luckastoj i čarobnoj u isti mah, u „letimičnom pogledu prečutnog razumevanja, otežalog od strpljenja, vedrine i uzajamnog praštanja, koji ponekad nehotice razmenimo s nekom mačkom.“¹ (Premda je ovo dobar prevodilački pokušaj, ipak ne prenosi dirljivost sintagme *alourdi de patience*, kao ni nagoveštaj skoro teološke milosti u *pardon réciproque qu'une entente involontaire permet parfois*).² *Tužni tropi* (*Tristes Tropique*) imaju već skoro dvadeset godina. U međuvremenu, Klod Levi-Stros je uveliko revolucionisao antropologiju, osavremenivši njenu terminologiju u pravcu rasprave koja bi odgovarala „nauci o čoveku“, što su *Tužni tropi* nagovestili. Za današnju klimu opšte kulture, on nije samo najslavniji živi antropolog i etnograf, već pisac čije su očito stručne studije duboko prodrle u naš senzibilitet. Levi-Strosov „strukturalizam“, pre pomodan nego jasno definisan pojam, čini se ključnim za aktuelne poduhvate u lingvistici i psihologiji, sociologiji i estetici. Ali Levi-Strosova slava je paradoksalna, kao što je to i njegov uticaj na ton naše kulture i raspređanja u visokim krugovima (to prefinjeno, koncentrisano svetlo koje masovni mediji bacaju na život velikih umova). Njegova slava je rasla obrnuto srazmerno njegovom položaju u odnosu na ostale kolege. S tačke gledišta drugih antropologa i etnografa, njegov razvojni put glasi otprilike ovako: iako je njegov istraživački rad u Brazilu tokom 1930-ih bio kratkotrajan, a metodologija pomalo sporna, Levi-Stros je kasnije napisao izvanrednu studiju o srodstvu – *Elementarne strukture srodstva* (*Les structures Élémentaires de la Parenté*), objavljenu 1949. godine. Uz izvestan broj stručnih članaka nastalih tokom godina koje je proveo u Americi i nedugo zatim, ovo delo predstavlja važan pomak u razumevanju srodstva i primitivnih društava, koje su započeli Marsel Maus, Emil Dirkem i britanska škola antropologije. Ranih 1950-ih, zajedno s Romanom Jakobsonom, Levi-Stros je krenuo da zastupa tvrdnju da se suštinski važne analogije mogu povući između lingvistike i antropologije, između njihovih metoda i koncepcija. Bio je to još jedan podsticajan potez. Svakako se mnogo šta može naučiti iz moguće podudarnosti između formalne strukture jezika i načina na koji ona ustrojava i odražava društvene strukture (Levi-Strosovo zapažanje

¹ Klod Levi-Stros, *Tužni tropi*, prevela s francuskog Slavica Miletić, Zepter Book World, Beograd, 1999, str. 330.

² Autor daje komentar na engleski prevod *Tužnih tropa*, poredeći neka rešenja sa francuskim originalom. (*Prim. prev.*)

da jedno društvo ne može zabraniti ono što ne može imenovati ili klasifikovati, kao i da raspoznavanje dozvoljenih i zabranjenih rodbinskih veza zavisi od njima analognih preciznih lingvističkih odrednica, od izuzetne je važnosti). Ali kada se paralele tog tipa ustanove, moraju se uzimati krajnje oprezno. Skakati sa jednog pojedinačnog istraživanja na univerzalan model načina na koji ljudski um funkcioniše, izgraditi opsežnu teoriju o umu i evoluciji na tako krhkim osnovama, znači napustiti ideale nauke. A prema antropolozima, Levi-Stros je s *Tužnim tropima* i nakon njih, učinio upravo to. On može biti genijalan pisac, tvorac modernih mitova, vrstan filozof, ali ne i antropolog zadužen za nerazumljivo suvoparne pojedinosti, za „ono što je slučaj“. Nameće nam se primer jednog prethodnika. Džejms Frejzer je za pesnike i dramaturge, kao i za širu javnost, bio princ među antropolozima. Međutim, za svoje kolege i sledbenike, on je bio neko ko ispreda reči, zarobljen u purpurnoj izmaglici koju je sam stvarao. Otuda će *Mitologike*, četvorotomna „mitologija mitova“ kojom je Levi-Stros bio zaokupljen prethodnih petnaest godina – kada budu prevedene – biti naša *Zlatna grana*.

Ovakva konstelacija nam je već poznata: neki stručnjak iskorači iz svoje discipline i postigne veliku slavu; kolege koje je ostavio iza sebe marljivo zbijaju redove i iz njih ga isključuju. To je priča o Marksu i akademskim ekonomistima, o Frojdu i psiholozima koji su bili njegovi savremenici, o Tojnbiju i istoričarima. Stvari nisu ništa bolje kada ta nova „zvezda“ ispolji nestrpljivost za sitničavost i esnafsku parohijalnost svojih dojučerašnjih kolega. (Levi-Stros je sticajem okolnosti bio virtuoz prezira.) Intelektualna povest i hagiografija dokazuju da delo velikog otpadnika vrlo brzo menja čitavo polje iz kog se odvojilo, dok klevetnici opstaju samo kao zajedljive fusnote u memoarima velikog Učitelja.

Odgovor na ovu dilemu nije do kraja ni potvrđan ni odričan. Da li su Marksove analize klasne borbe uopšte „naučne“ i da li su njegova predviđanja imala bilo kakvu proverljivu vrednost ostaju sporna pitanja. Niko ne sumnja u značaj Frojdovih postignuća, niti u snažan uticaj kojim je njegova filozofsko-književna vizija oblikovala dominantni Zapadni sentiment (Western feeling). Ali terapeutski model koji je on nastojao da univerzalizuje, kao i neurofiziološki naučni temelji koje je težio da postavi, pokazali su se neuhvatljivim. „Tvrde“ struje u novijim proučavanjima ljudskog uma i ponašanja nisu frojdovske. Kada je reč o jedinstvenom geniju, o ljubomornom odbijanju manje važnih kolega, i njegovoj naknadnoj apoteozu, slika nije jednostrana, ili bar nije nedvosmisleno jednostrana. Ono što je izvesno jeste pomak unutar jedne osetljive oblasti tradicionalnog polja. To pomeranje, koje isprva sledi konvencije i stručnu terminologiju datog polja, ubrzo postaje previše opsežno i kompleksno da bi se podvelo pod već ustanovljene kategorije. Odvaja se, povlačeći za sobom i deo tog polja. Iz krize klasične antropologije, kao i iz Levi-Strosovog „zaokreta“ ka mišljenju koje objedinjuje proučavanje jezika i biološko-društvene strukture, pojavljuju se nove klasifikacije: „antropološka lingvistika“, „semiotika“ (sistematično istraživanje znakova i simbola). Spor između velikana i njegovih pragmatičnih kolega često je znak promene i prilagođavanja. U izvesnom smislu, Levi-Strosov odnos prema antropologiji je od samog početka bio ambivalentan i suštinski subverzivan, kao što je, recimo, to bio i Marksov odnos prema klasičnoj ekonomiji i monetarnoj teoriji. Upravo ta „ambivalentnost“ i provokativnost čine *Tužne trope* istovremeno teško razumljivim i važnim.

Nov engleski prevod *Tužnih tropa* (u izdanju „Ateneuma“) nadmašio je verziju iz 1961. godine. Iz nekih razloga koji nikada nisu do kraja razjašnjeni, u prvobitnom engleskom izdanju bilo je izostavljeno nekoliko poglavlja. Ona su sada ponovo tu. Unete su i Levi-Strosove naknadne izmene koje postoje u francuskom izdanju iz 1968. godine. Prevoditi Levi-Strosa nije samo mukotrpan posao, već je poduhvat koji se dešava pod strogom, cenzorskom senkom tvorca. Džon i Dorin Vejtman su to odlično uradili, iako je njihova prevodilačka strategija mestimično nezgrapna i glomazna upravo zato što nastoji da razjasni i da secira zakučasti jezik originala. Uхватиćemo sebe kako pribegavamo njihovom jeziku svaki put kad iskrсну poteškoće u jeziku Levi-Strosa. Štaviše, budući da su preveli i *Mitologike*, Vejtmanovi su bez premca kad je u pitanju preciznost u prenošenju geneze Levi-Strosove terminologije jer uviđaju na koji način i na kojim mestima su neke od njegovih ključnih ideja počele da se ispoljavaju.

Tužni tropi su u izvesnom smislu i jedna intelektualna biografija, s ironičnim uvidima u odstupanja i u ličnu dramu koja neizbežno menja ton autoportreta, bilo da su ti uvidi samodovoljni ili osuđivački.

A Levi-Strosova sećanja na istovremeno briljantnu i istinski ispraznu akademsku karijeru upućuju nas na odeljak koji je najprecizniji ključ za razumevanje njegovog životnog dela. Kada je imao otprilike šesnaest godina, Levi-Stros se upoznao s Frojdovom teorijom i ključnim Marksovim tekstovima. U njima je uvideo neki vid *geologije*, zalag za dubinsko razumevanje čoveka i istorije ljudskog društva i strategiju poniranja ispod pokorice očiglednosti.

Izgedalo mi je da, na jednom drukčijem nivou stvarnosti, marksizam postupa na isti način kao i geologija i psihoanaliza shvaćena u smislu koji joj je dao njen osnivač: sva tri načina mišljenja pokazuju da je razumevanje, u krajnjoj liniji, svođenje jedne vrste realnosti na neku drugu; da istinska realnost nikad nije ona koja se u najvećoj meri ispoljava; da se priroda istinitog nazire već u njegovom nastojanju da se od nas sakrije. U sva tri slučaja postavlja se isti problem odnosa čulnog i racionalnog, a isti je i željeni cilj: neka vrsta nadržacionalizma koji teži da prvo uključi u drugo ne žrtvujući nijedno njegovo svojstvo.³

Iako je težak za razumevanje, ovaj pasus nas navodi na nepogrešivi trag. Objedinjujući Marksa i Frojda (koje Levi-Stros podjednako ceni), uzimajući za primer geologiju i njoj svojstveno značenje površine i ispodpovršinskih, formativnih slojeva – primer koji je već dovoljno rečit za modernu lingvistiku – moramo razviti organsko, sveobuhvatno razumevanje načina na koji „stvari nešto znače“. U svojoj ranoj fazi, Levi-Stros je to razumevanje strukture nazvao „nadržacionalizmom“, što i nije zahvalan termin. Danas bi mu mogao dati naziv „mitologika“, racionalna logika načina („mitova“) kojima čovek opisuje, artikuliše i spoznaje svoje biološko, psihičko i društveno stanje. Samo takva spoznaja (*comprehension*, reč koja pretpostavlja „sveobuhvatnost“), samo takvo razumevanje (*understanding*, reč koja

³ Klod Levi-Stros, *Tužni tropi*, op. cit., str. 40.

podrazumeva „duboko zahvatanje ispod površine“) može opravdati laskavo ime „antropologije“ – nauke o čoveku. Biti antropolog u ovom sveobuhvatnom smislu znači moći objediniti društveno-ekonomske analize marksizma sa Frojdovom interpretacijom nesvesnog. Da bi to postigao, mladi Levi-Stros je bio spreman da napusti filozofiju i da prihvati niže nastavničko mesto u Sao Paulu.

Krajnje je očigledan raskol između ove njegove vizije i vizije svakidašnjeg stručnjaka ili etnologa koji deluje u svojoj oblasti. Levi-Stros se otisnuo na fizički naporne, dalekosežne ekspedicije u unutrašnjost Brazila. *Tužni tropi* sadrže detaljne zapise o njegovom životu s nekoliko grupa Indijanaca. To je takođe unekoliko bio i njihov prvi kontakt s belim čovekom, ne računajući sporadične susrete u šesnaestom veku. Levi-Stros je disciplinovano i opsežno pisao o njihovoj lokalnoj ishrani, seksualnim običajima i upotrebnim predmetima. Jeo je štetnu hranu, pržilo ga je sunce na visokim visoravnima, posrtao je kroz netaknute prašume. Ali predmet njegovog interesovanja kao i okvir njegove analize nikada nisu bili u skladu s onim što se očekivalo od klasičnog antropologa. Suočeni s detaljno ukrašenim licima koja su Kaduveo žene tetovirale, nijedan „naučnik“ na terenu ne bi došao do zaključka da one „svojom šminkom iscrtavaju obrise kolektivnog sna; njihove šare su hijeroglifi koji opisuju nedosežno zlatno doba, koje one, u nedostatku drugog koda kojim bi ga izrazile, veličaju putem ukrašavanja. Otkrivajući svoju nagost, one obelodanjuju njegove misterije“.⁴ Nijedan bihevioralni psiholog koji posmatra zaseoke brazilske unutrašnjosti ne bi samouvereno tvrdio da su malobrojni stanovnici koji tu žive „razvili posebne oblike ludila“ kako bi izašli na kraj s kišom, neuhranjenošću i pustoši. Dok Levi-Stros putuje kroz pustoš unutrašnjosti koja podseća na mesečevu površinu, ne fascinira ga toliko etnografija Nambikvара, grupe ljudi s kojom putuje, koliko odnos američkondijanskog sveta prema telegrafskim žicama koje se probijaju kroz polunapušteni, neplodni otpad pred njima.

Potpuno devičanski predeli odlikuju se jednoličnošću koja njihovu divljinu potpuno lišava zanimljivosti. Oni čoveku ne upućuju nikakav izazov, već se pred njim zatvaraju, urušavaju se pred njegovim pogledom. A u pustari što se proteže u beskraj, traka picade, zgrčeni obrisi stubova i izokrenuti lukovi žica između njih liče na nepovezane predmete koji lebde u bezgludnom predelu, kao na platnima Iva Tangija.⁵

U ovoj simbolici krije se suština. Poput čuvenog prizora koji je kreirao Džozef Konrad – apsurdne topovnjače koja ispaljuje granate ka neprobojnoj obali afričke prašume, Levi-Strosovo evociranje telegrafskih žica duž Mato Grosa suštinski uznemiruje. One govore o grabljivim iluzijama belog čoveka i tehnologije spram primitivnog sveta. Ali ta pohlepa i njom zahvaćene iluzije, da ironija bude veća, ispoljavaju se u samom zadatku antropologije. Levi Stros je u tom trenutku, kako i sam naglašava, obuzet ponovnim otkrićem. Sumnjiva

⁴ Upor. prev.: „Divna civilizacija u kojoj kraljice uokviruju snove svojom šminkom: hijeroglifima što opisuju nedosežno zlatno doba koje one, u nedostatku zvaničnog koda, slave svojim ukrašavanjem skrivajući na taj način istovremeno njegovu tajnu i svoju golotinju.“ *Ibid.*, str. 153–4.

⁵ *Ibid.*, str. 214.

priroda antropološkog pristupa, racionalnog proučavanja čoveka kakvim ga je Zapad razvio, već je bila očigledna Rusou, Levi-Strosovom pravom učitelju. Samo zapadni čovek – počev još od Herodota – dosledno je razvijao radoznalost za druge rase i kulture. On je sam krenuo da istražuje najudaljenije predele na zemlji u potrazi za klasifikovanjem, za komparativnim i kontrastivnim određenjem vlastite superiornosti. Međutim, ta potraga, često bezinteresna i požrtvovana, sa sobom je donela osvajanje i razaranje. Analitička misao u sebi sadrži čudno nasilje. Analitičko znanje podrazumeva svođenje objekta saznanja, ma kako kompleksan i životan on bio, upravo na to – objekt. A to znači sakaćenje. Više od bilo kog drugog „znalca“, antropolog sa sobom nosi destrukciju. Nijedna primitivna kultura posle njegove posete neće ostati netaknuta. Čak i darovi koje donosi – medicinski, materijalni ili intelektualni – fatalni su za oblike života koje zatiče. Zapadnjačka potraga za znanjem tragično završava u krajnjoj eksploataciji.

Upravo ta fatalnost daje *Tužnim tropima* oprostajni, pa čak i apokaliptični ton.

*Jedna pomahnitala civilizacija, koja se odveć brzo umnožava, zauvek je uništila morske tišine.*⁶

Gde god beli putnik krenuo, naići će na pustoš, na surove tragove pljačke i bolesti koje su donela njegova prethodna osvajanja. Indijanska plemena i predeli koje je mladi Levi-Stros posećivao nisu bili edenski, niti „primitivni“ u pravom smislu te reči. Oni su otelotvorenje duge istorije zaraznih bolesti, ekološkog otpada i prinudnih raseljavanja. Ljudi koji žive u prašumi nisu bili nepristupačni samo zahvaljujući geografski izolovanom, neprohodnom terenu, već zbog brutalne činjenice da su kompleksne jezičko-etničke grupacije čiji je dom nekada zauzimao veliku teritoriju, redukovane na šačicu ljudi. „Koliko znam, posle moje posete niko nije video Munde, osim jedne misionarke koja je naišla na jednog ili dvoje njih malo pre 1950. godine, u gornjem toku reke Gvapore, gde su utočište našle tri porodice.“ Istrebljivanje je nepopravljivi greh belaca. Ali to nije sve. Levi-Stros je dovoljno suptilan i ironičan posmatrač da ne može da ne ukaže na činjenicu da u uništavanju primitivnih kultura postoji jedan tajni ograničavajući mehanizam, suđena manjkavost. Prvi istraživači koji su stigli u Brazil i Centralnu Ameriku otkrili su civilizacije koje su „dostigle pun razvoj i savršenstvo u meri u kojoj im je to njihova priroda omogućavala.“ Ova tvrdnja nije sasvim jasna, ali je na ivici kalvinističkog fatalizma.

Taj „kalvinizam“ (koji bi Levi-Stros pre nazvao „šopenhauerskim pesimizmom“) stvara vlastitu alegoriju kazne. Ono što je etnograf pronašao u amazonskim pohodima nije bio izgubljeni raj, već njegova parodija – svesno uništavanje poslednjeg rastinja Rajskog vrta. Kao da se čovek, nakon što je progнан iz raja jer je posegao za zabranjenim voćem sa drveta saznanja – što je čin koji je odredio njegovu nadmoć i usamljenost u organskom svetu – vratio besan i odlučio da iskoreni sve moguće ostatke predela svog izgubljenog raja. U ekološkoj katastrofi, kao i u našem ubilačkom, ali i samoubilačkom odnosu prema prirodi,

⁶ *Ibid.*, str. 24.

Levi-Stros naslućuje nešto više od puke pohlepe ili gluposti. Čovek je zaposednut nekim nedokučivim besom uperenim protiv vlastitog sećanja na Eden. Gde god naiđe na prirodne predele ili ljudske zajednice koje naizgled podsećaju na sliku njegove vlastite izgubljene nevinosti, on ih napada i pustoši.

Tužni tropi su otuda među prvim klasicima koji govore o današnjim ekološkim problemima, ali i više od toga. U svojoj konačnoj analizi, oni su moralna i metafizička alegorija ljudske propasti. Predviđaju, s oholom melanholijom, prizor ohlađene zemaljske kugle – lišene ljudi, očišćene od smeća – prizor prisutan u završnici *Mitologika*. U toj prognozi ima melodrame, pa i neznatne pompeznosti (savršeno je jasno da će fotelja u Francuskoj akademiji koja će za nekoliko nedelja pripasti Levi-Strosu verovatno biti Monterlanova). Ali i duboke, istinske tuge. „Antropologija“, kaže Levi-Stros u završnici *Tužnih tropa*, danas može da se poima kao „entropologija“ – nauka o čoveku postala je nauka o dezintegraciji i sigurnom izumiranju. Nema mračnije igre reči u savremenoj literaturi.

3. jun 1974.

(S engleskog prevela **Ivana Maksić**)